

УДК 784.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/75-1-12>

Жанна ЗАКРАСНЯНА,

orcid.org/0000-0003-2592-5459

старший викладач кафедри музичного мистецтва
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) *z.zakrasniana@gmail.com*

ВОКАЛЬНІ ШКОЛИ АКАДЕМІЧНОГО СПІВУ ІТАЛІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено порівняльний аналіз італійської та німецької вокальних шкіл, розглянуто їхній історичний розвиток, вокальні техніки, репертуар, педагогічні підходи та сучасні тенденції. Італійська вокальна школа, відома своєю традицією бельканто, базується на плавному співі легато та вокальній гнучкості, створюючи великий оперний репертуар з шедеврами таких композиторів, як Дж. Россіні, В. Белліні та Г. Доніцетті. Такі ключові фігури в її педагогічній традиції, як Мануель Гарсія та Франческо Ламперті, суттєво вплинули на світову вокальну освіту. Італійська педагогічна традиція мала великий вплив, оскільки саме в її рамках було розроблено багато основних технік і методів, які зараз використовуються у вокальній освіті по всьому світу. Основні аспекти італійської вокальної педагогіки включали передачу техніки та репертуару від вчителя до учня в усній формі. Ця модель «майстер-учень» дозволяла забезпечити персоналізоване навчання та безпосередню передачу стилістичних нюансів. Німецька вокальна школа зосереджується на ясності тексту, драматичній інтерпретації та декламаційному стилі, що помітно у творах таких композиторів, як Р. Вагнер і Ф. Шуберт. Впливові педагоги, такі як Матильда Маркесі та Лілі Леманн, зробили свій внесок у формування німецької вокальної школи. У статті також висвітлюється вплив цих вокальних шкіл на світову вокальну педагогіку. Італійська техніка бельканто була прийнята в усьому світі, вплинувши на французьку та англійську вокальні традиції, а також на американську вокальну підготовку. Аналогічно, німецький акцент на співі, керованому текстом, і драматичній виразності вплинув на вокальне навчання в Східній Європі, Скандинавії та США. Досліджуючи кар'єру таких видатних співаків, як Лучано Паваротті та Рената Тебальді з італійської школи, Дітріх Фішер-Діскау та Елізабет Шварцкопф з німецької школи, ілюструються відмінні художні та технічні вимоги кожної традиції. Сучасна вокальна педагогіка часто поєднує найкраще з обох традицій, створюючи гібридний підхід, який підкреслює як технічну майстерність, так і виразну інтерпретацію.

Ключові слова: вокальна школа, академічний спів, опера, Італія, Німеччина.

Zhanna ZAKRASNIANA,

orcid.org/0000-0003-2592-5459

Senior Lecturer at the Department of Musical Art
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *z.zakrasniana@gmail.com*

VOCAL SCHOOLS OF ACADEMIC SINGING IN ITALY AND GERMANY: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article presents a comparative analysis of Italian and German vocal schools, examining their historical development, vocal techniques, repertoire, pedagogical approaches and current trends. The Italian vocal school, known for its bel canto tradition, is based on smooth legato singing and vocal flexibility, creating a vast operatic repertoire with masterpieces by such composers as G. Rossini, V. Bellini and G. Donizetti. Key figures in its pedagogical tradition, such as Manuel Garcia and Francesco Lamperti, have had a significant impact on the world's vocal education. The Italian pedagogical tradition has been very influential, as many of the main techniques and methods that are now used in vocal education around the world have been developed within this tradition. The main aspects of Italian vocal pedagogy included the transmission of technique and repertoire from teacher to student orally. This 'master-student' model allowed for personalised learning and direct transmission of stylistic nuances. The German vocal school focuses on textual clarity, dramatic interpretation, and recitative style, which is evident in the works of composers such as Wagner and Schubert. Influential teachers such as Matilda Marchesi and Lilli Lehmann contributed to the formation of the German vocal school. The article also highlights the influence of these vocal schools on world vocal pedagogy. The Italian bel canto technique has been adopted throughout the world, influencing French and English vocal traditions as well as American vocal training. Similarly, the German emphasis on text-driven singing and dramatic expression has influenced vocal training in Eastern Europe, Scandinavia, and the United States. By examining the careers of such prominent singers as Luciano Pavarotti and Renata Tebaldi from the Italian school and Dietrich Fischer-Dieskau and Elisabeth Schwarzkopf from the German school, the distinctive artistic and technical requirements of each tradition are illustrated. Contemporary vocal

pedagogy often combines the best of both traditions, creating a hybrid approach that emphasises both technical mastery and expressive interpretation.

Key words: *vocal school, academic singing, opera, Italy, Germany.*

Постановка проблеми. Мистецтво вокалу посідає особливе місце у світі класичної музики. Серед різноманітних традицій, що сформували вокальне мистецтво сьогодення, італійська та німецька вокальні школи виділяються як дві найбільш впливові та самобутні. Ці школи не тільки створили одних з найвидатніших співаків в історії музики, але й визначили стандарти і методи, які продовжують керувати вокальною педагогікою і сьогодні.

Італійська вокальна школа, відома своєю традицією бельканто, подарувала світові великий репертуар оперних шедеврів, а її техніка стала основоположною для співаків різних жанрів та епох. З іншого боку, німецька вокальна школа, що вирізняється увагою до виразності тексту, драматичної інтерпретації та декламаційного стилю, знайшла втілення у національній опері та ліричних піснях. Розуміння нюансів та історичного розвитку цих двох шкіл дає цінне уявлення про еволюцію вокального виконавства. Розглядаючи історичні контексти, вокальні техніки, репертуар, педагогічні підходи та сучасні тенденції італійської та німецької вокальних шкіл, ми отримуємо комплексне уявлення про їхній внесок у світ класичного співу.

Аналіз досліджень. Питання розвитку європейських шкіл академічного співу висвітлювалось в роботах вітчизняних авторів Г. Гаценко, Н. Ковмір, В. Юрчука. Специфіка академічного вокального мистецтва в сучасному дискурсі культури окреслювалась в статті Т. Каблової та В. Тетері. В якості методологічної бази використовувались напрацювання провідних вокальних педагогів минулого. В трактаті М. Гарсії згадуються техніки співу, дихання, голосоутворення та методи навчання, які сформували основу сучасного вокального мистецтва. В книзі Д. Кімбелла пропонується ґрунтовний аналіз історії італійської опери, що розглядається від витоків до сучасності. Праця Ліллі Леманн є класичним посібником з вокальної техніки, що охоплює різні аспекти вокальної педагогіки, включаючи дихання, резонанс, дикцію та інтерпретацію. В автобіографії М. Маркезі подано її унікальний погляд на методи навчання і техніки, які використовувалися у XIX столітті, і є важливим джерелом для розуміння історичного розвитку вокальної освіти. Книга Р. Міллера є комплексним дослідженням національних шкіл співу, де аналізуються відмін-

ності та схожості між ними. Б. Міллінгтон висвітлює життя і творчість Ріхарда Вагнера, зосереджуючись на його впливі на німецьку оперу та вокальну школу. Праця Генріха Щютца є зібранням духовних творів композитора, в якій наводяться дані щодо розвитку німецької вокальної школи і її інтеграції з італійськими музичними стилями. Дослідження Дж. Старка присвячене аналізу розвитку техніки бельканто та її впливу на світову вокальну педагогіку.

Мета статті – здійснити компаративний аналіз вокальних шкіл Італії та Німеччини та висвітлити їх вплив на сучасне мистецтво академічного співу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості становлення вокальних шкіл, проявляється тісний зв'язок між розвитком теорії та практики. «Вокальна культура, склавшись і відокремившись, зайняла своє місце в загальному культуропросторі, і сьогодні відіграє значущу соціальну роль. Так, відбувається об'єднання композиторів, виконавців, цінителів музики та вокального виконання в особливу музичну спільноту, з одного боку, зазначене національною своєрідністю, з іншого, – відповідне загальноєвропейським, і, навіть, світовим тенденціям» (Каблова, Тетеря, 2018: 76). Італійська вокальна школа заклала основи того, що згодом стало домінуючою співацькою практикою в класичному співі. Її витоки можна простежити на початку XVII століття, коли композитори та вокалісти почали розробляти нові техніки, що підкреслювали виразність співу та віртуозність виконання. Однією з ключових фігур у ранньому розвитку італійської вокальної традиції був Джуліо Каччіні, чия праця «Le nuove musiche» (1602) ознаменувала початок ери бельканто, для якої характерна увага до виразного співу, превалювання легато та вокальної спритності.

У XVIII столітті з'явилася опера-серія, і такі композитори, як Алессандро Скарлатті, зробили значний внесок у розвиток цього жанру. Традиція бельканто досягла свого апогею у XIX столітті завдяки таким композиторам, як Джоакіно Россіні, Вінченцо Белліні та Гаetano Доницетті, які писали опери, що вимагали від співаків виняткової технічної майстерності та виразної глибини. У цей період також з'явилися такі вокальні педагоги, як Мануель Гарсія та Франческо Ламперті, чий методи викладання та трактати сформували вокальну освіту для наступних поколінь.

Натомість німецька вокальна школа виникла в іншому культурному та музичному контексті, сформувавшись під глибоким впливом протестантської Реформації та багатих традицій німецької поезії та літератури. Коріння цієї школи можна простежити в період раннього бароко, коли такі композитори, як Генріх Шютц, інтегрували італійські стилі в німецьку духовну музику (Schütz, 2004).

Не менш потужний вплив на розвиток вокального мистецтва Німеччини мала композиторська спадщина Йоганна Себастьяна Баха, який написав низку духовних кантат і ораторій, виконання яких вимагали точної і чіткої вокальної техніки, з підкресленим артикулюванням тексту і драматичною виразністю. Розвиток камерних жанрів відбувся наприкінці XVIII-го – на початку XIX-го століть завдяки таким композиторам, як Франц Шуберт, що заклав підвалини більш інтимного вокального виконання. Німецька оперна традиція також розвивалася в цей період, адже завдяки «Der Freischütz» Карла Марії фон Вебера (1821) почала розвиватись романтична опера. Револьюційний підхід Ріхарда Вагнера щодо створення музичної драми ще більше посилив специфіку німецької вокальної школи, драматизм, увагу до вербального тексту. Вплив таких педагогів, як Матильда Маркесі та Ліллі Леманн, які наголошували на науковому підході щодо постановки голосу та інтеграції драматичної інтерпретації, сприяв ускладненню технік німецької вокальної школи.

Розглянемо специфіку вокальних технік, які використовувались представниками італійської та німецької шкіл. Італійська вокальна школа, яка відома своїм бельканто, фокусується на створенні єдиної лінії, що виконується легато, внаслідок чого плавно поєднуються різні ноти, створюючи враження невимушеного співу. Формування безперервної звукової атмосфери має вирішальне значення для передачі мелодії в італійській опері. Співаків бельканто навчають виконувати швидкі пасажі з мелізматиною з виключною точністю та грацією, що буде вкрай доречно в операх Дж. Россіні та Г. Доніцетті, де часто наявні трелі, музичні прикраси тощо.

Співаків італійської школи вчать ефективно використовувати діафрагму, щоб витримувати довгі фрази і підтримувати рівномірний потік повітря, який надає постійний вокальний тон. Значна увага надається емоційному вираженню через нюансування фраз і динамічні варіації. Мета полягає в тому, щоб передати драматизм та емоційність тексту за допомогою тонких змін

гучності, тону та артикуляції (Stark, 1999). Майстерне володіння головним резонатором і вміння органічно поєднувати його з грудним є відмінною рисою італійської техніки. Ця навичка дозволяє співакам досягати широкого діапазону динаміки і динамічних відтінків (Garca, 1982).

Що ж притаманне для німецької вокальної школи? В ній головна увага зосереджується на чіткості дикції та виразному виконанні тексту. Базове значення має декламаційний стиль, адже підкреслюється мовленнєва манера виконання, де текст артикулюється чітко і з драматичним наміром, що актуально для творів таких композиторів, як Ріхард Вагнер і Ріхард Штраус (Millington, 1984). Увага до дикції гарантує, що аудиторія розуміє текст, що є важливим для ліричних пісень та оперних творів, де оповідь та поетичний зміст є центральними.

Німецьких співаків навчають використовувати широкий динамічний діапазон, від потужних фортісімо до ніжних піанісімо, щоб передати емоційну глибину музики. Цей динамічний контроль має вирішальне значення для передачі драматичних контрастів, притаманних німецькому репертуару. Досягнення оптимального резонансу і вокальної проекції голосу є ключовим аспектом німецької техніки. Співаків навчають поширювати звук не напружуючись, щоб їх можна було почути над великими оркестрами, характерними для вагнерівської опери.

Німецька вокальна традиція, в якій наявний акцент на акторській майстерності та драматичній інтерпретації ролей вимагає повного перевтілення у персонажів, використовуючи вокальну техніку для посилення образу. Подібно до італійської техніки, контроль дихання є фундаментальним у німецькому співі. Однак акцент часто робиться на підтримці голосу, щоб витримати довгі вагнерівські фрази і впоратися зі складними вимогами німецького оперного письма (Lehmann, 1902).

Особливості репертуару, який становив основу вокальних технік італійської та німецької шкіл, спричинили їх диференціацію. Італійська вокальна школа розвивалась через оперне мистецтво. Зокрема такі ранні італійські опери, як «Орфей» К. Монтеверді та «Грізельда» А. Скарлатті заклали основу для розвитку опери як драматичної форми мистецтва (Kimbell, 1994). Вже завдяки творчості італійських майстрів XIX століття відбувається ускладнення вимог до співаків, а саме у таких операх, як Севільський цирюльник», «Лючія ді Ламмермур», «Норма». Вже в творах Джузеппе Верді «Травіата» та Джакомо Пуччіні «Богема» співаки мали володіти драматичною експресією

та потужною силою вокалу. У традиції бельканто від співаків очікується, що вони додаватимуть орнаменту до вокальних ліній, особливо в аріях *da Capo*. Ця практика демонструвала їхню технічну майстерність і спроможність творчо інтерпретувати авторський задум (Stark, 1999). Емоційна подача співаків досягалась через динамічні варіації, використання рубато.

Німецька вокальна школа почала оформлення своїх принципів на базі ранніх німецьких опер Генріха Шютца, Карла Марії фон Вебера. Проте найбільш докорінних змін вона здобула у XIX столітті, коли Р. Вагнер здійснив чималі трансформації у жанрі опери. Німецька вокальна музика, як правило, має широкий динамічний діапазон і вимагає від співаків плавного переходу від потужних, драматичних пасажів до м'яких, ліричних епізодів. Як і італійська опера, німецька опера вимагає від співаків високого рівня театральності. Інтеграція вокальної техніки та драматичної інтерпретації має важливе значення для втілення на сцені складних характерів і сюжетів. «Вагнерівські виконавці повинні були співати на межі виконавських можливостей, велика увага надавалась тембру, який стає виразником психологічно складних образів. Розмовний спів виступає основою для виконання творів авангардних композиторів XX–XXI століття» (Гаценко, Ковмір, Юрченко, 2023: 107).

Італійська педагогічна традиція була дуже впливовою, в її надрах було сформовано багато основних технік і методів, що використовуються у вокальній освіті в усьому світі. Ключові аспекти італійської вокальної педагогіки включали усну передачу техніки та репертуару від вчителя до учня. Ця модель «майстер-учень» дозволяла створити персоналізоване навчання та безпосередню передачу стилістичних нюансів. В епоху бароко та класицизму співаки-кастрати відігравали значну роль у вокальній педагогіці. Їхній винятковий вокальний діапазон і спритність встановили високі стандарти технічної майстерності та стилістичної інтерпретації (García, 1982). Ключовою фігурою у вокальній педагогіці став Гарсія, трактати якого про спів і його науковий підхід до постановки голосу, включаючи винахід ларингоскопа, значно поглибили розуміння вокальної механіки (García, 1982).

Франческо Ламперті, який був відомий своїм систематичним підходом до вокальної техніки, наголошував на контролі дихання, постановці голосу та важливості розслабленого, природного звучання голосу. В умовах сьогодення найбільш потужними та престижними закладами Італії є

Консерваторія Святої Цецилії (Conservatorio di Santa Cecilia) в Римі Національна академія Святої Цецилії (Accademia Nazionale di Santa Cecilia), що пропонують комплексні навчальні програми, які поєднують традиційні методики з сучасними педагогічними досягненнями (Stark, 1999).

Німецька вокальна педагогічна традиція була формалізована через консерваторську освіту, яка пропонувала структуровані та суворі програми як з вокальної техніки, так і з теорії музики. На додаток до консерваторського навчання, майстер-класи та воркшопи під керівництвом відомих співаків та педагогів надають студентам практичний, реальний досвід та ознайомлення з професійними стандартами.

Видатний педагог Матильда Маркесі наголошувала на науковому підході до постановки вокалу, включаючи точний контроль дихання та постановку голосу. Її робота вплинула на багатьох успішних співаків та викладачів. Ліллі Леманн є автором трактату про спів, в якому детально описані техніки для досягнення вокальної гнучкості, витривалості та виразності голосу. Її акцент на інтеграції технічної майстерності з драматичною інтерпретацією справив вплив на німецьку вокальну освіту, який й наразі розкривається у мистецькому просторі.

Такі заклади, як Вища школа музики (Hochschule für Musik) в Берліні та Вища школа музики і театру (Hochschule für Musik und Theater) в Мюнхені, посідають центральне місце в німецькій вокальній освіті. Вони надають всебічну підготовку з класичної та сучасної вокальної техніки. Сучасні німецькі викладачі вокалу продовжують розвивати педагогічні методи, впроваджуючи новітні дослідження в галузі науки про голос і акустики, зберігаючи при цьому традиційний акцент на текстову ясність і драматичну виразність.

Вивчаючи педагогічні підходи італійської та німецької вокальних шкіл, можна побачити відмінні філософії та методи, які сформували покоління співаків. Кожна традиція пропонує цінне розуміння мистецтва і науки вокального навчання, сприяючи багатому розмаїттю технік і практик у світі класичного співу.

Принципи бельканто були прийняті в усьому світі. Ці техніки вважаються важливими для класичних співаків і вплинули на вокальну підготовку в оперних театрах і консерваторіях по всьому світу. Трактати італійських педагогів мали значний вплив на навчання вокалу за межами Італії, адже були перекладені та інтегровані в навчальні програми з вокалу в Європі, Америці та за її меж-

ами. Французька та англійська вокальні школи увібрали в себе італійські техніки, особливо в області контролю дихання і співу легато. Французьке оперне та вокальне навчання, наприклад, поєднує італійське бельканто з власним акцентом на чіткості дикції та тексту (Miller, 1997). У Сполучених Штатах Америки італійський вплив помітний у методах навчання, що застосовуються у провідних музичних школах та оперних театрах.

Німецька вокальна школа також зробила значний внесок у світову вокальну педагогіку, її вплив помітний у традиціях вокального навчання країн Східної Європи та Скандинавії, де сильний акцент робиться на драматичній інтерпретації та текстовій ясності. Аналітичні та текстоцентричні аспекти німецької педагогіки також використовуються в США.

Сучасна вокальна педагогіка часто поєднує найкраще з італійської та німецької традицій, створюючи гібридний підхід, який підкреслює як технічну майстерність, так і виразну інтерпретацію. Співаків навчають бути універсальними, здатними виконувати широкий спектр репертуару з різних традицій (Stark, 1999). Заклади вищої освіти мистецького спрямування часто беруть участь у міжнародних програмах обміну, що дозволяє студентам і викладачам ознайомитися з різноманітними вокальними техніками та виконавськими практиками. Поява платформ онлайн-навчання та цифрових ресурсів зробила високоякісне навчання вокалу доступним для ширшої аудиторії. Тепер співаки можуть навчатися у відомих викладачів, які представляють різні традиції, покращуючи свою освіту та розширюючи стилістичну різноманітність. Зростаюча глобалізація призвела до того, що у співаків з'явилося більше можливостей виступати на міжнародному рівні та брати участь у конкурсах, причому навіть у онлайн форматі.

Визначимо специфіку вокальної майстерності провідних співаків, які є представниками італійської та німецької шкіл. Лучано Паваротті, один з найвідоміших оперних тенорів ХХ-го століття був вихованцем італійської традиції бельканто. Його потужний голос, бездоганна техніка та харизматична присутність на сцені зробили його світовою іконою. Його здатність створювати цілісну та виразну лінію була очевидною у виконанні таких партій, як Родольфо в «Богемі» Дж. Пуччіні та Неморіно в «Любовний напій» Г. Доницетті. Виступи Паваротті відзначалися емоційною глибиною та драматичною напруженістю. Він мав неабияку здатність знаходити спільну мову з аудиторією, передаючи нюанси своїх персонажів

за допомогою вокалу та сценічної присутності (Stark, 1999).

Рената Тебальді, відома своїм красивим, багатим сопрано, була ще однією видатною постаттю в італійській вокальній школі. Спів Тебальді характеризувався теплим, оксамитовим тембром і бездоганим легато. Інтерпретації Тебальді відзначалися чутливістю та ліризмом. Вона привносила глибоку емоційну правду у свої партії, такі як Дездемона в опері Дж. Верді, зачаровуючи аудиторію своєю драматичною щирістю та вокальною красою.

Видатними співаками-представниками німецької школи, був Дітріх Фішер-Діскау – один з найвидатніших баритонів ХХ-го століття, відомим своїми інтерпретаціями німецьких пісень та оперних творів. Техніка Фішера-Діскау ґрунтувалася на точній дикції, контролі динаміки, що робило його виступи унікально переконливими. Він привніс унікальне поєднання вокальної краси та драматичної гри в такі ролі, як Вольфрам у «Тангейзері» Р. Вагнера та співаючи цикл «Зимовий шлях» Франца Шуберта. Представницею німецької школи є Елізабет Шварцкопф, сильними сторонами якої були інтонаційна точність та виразне використання динаміки. Вона передавала емоційний зміст тексту, використовуючи варіювання фразування.

Висновки. Порівняльний аналіз італійської та німецької вокальних шкіл виявляє відмінні підходи до вокального навчання та виконання, кожна з яких зробила свій унікальний внесок у світ класичної музики. Італійська школа з її традицією бельканто наголошує на красивому, плавному співі та вокальній спритності, в той час як німецька школа зосереджується на чіткості тексту, драматичній інтерпретації та декламаційному стилі. Ключові педагоги обох традицій суттєво вплинули на світову вокальну освіту: італійські методики були широко прийняті в різних національних школах, а німецькі експресивні підходи вплинули на вокальну освіту по всьому світу. Кар'єри видатних співаків обох шкіл підкреслюють специфічні художні та технічні вимоги кожної з них. Сучасна вокальна педагогіка виграє від інтеграції італійських та німецьких методик, сприяючи різнобічному та виразному підходу до класичного співу. Вивчаючи репертуарні та виконавські практики, можна оцінити відмінні художні та технічні вимоги, які ставляться до співаків, підготовлених в італійській та німецькій вокальних школах. Кожна традиція пропонує унікальний підхід до вокального виконання, збагачуючи світ класичної музики своїм власним стилем та інтерпретаційними рамками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаценко Г. С., Ковмір Н. В., Юрчук В. В. Європейські школи академічного співу: специфіка взаємодії. *Імідж сучасного педагога*, 2023. Вип. 1 (196). С. 106–109.
2. Каблова Т., Тетеря В. Специфіка академічного вокального мистецтва в сучасному дискурсі культури. *Культура і Сучасність*. 2018. № 1. С. 73–77.
3. García M. A Complete Treatise on the Art of Singing. Da Capo Press, 1982. 261 p.
4. Kimbell D. Italian Opera. Cambridge University Press, 1994. 684 p.
5. Lehmann L. How to Sing. Macmillan, 1902. 169 p.
6. Marchesi M. Marchesi and Music: Passages from the Life of a Famous Singing Teacher. Harper & Brothers, 1897. 334 p.
7. Miller R. National Schools of Singing: English, French, German, and Italian Techniques of Singing Revisited. Scarecrow Press, 1997. 237 p.
8. Millington B. Wagner. Princeton University Press, 1984. 342 p.
9. Schütz H. Schütz: The Complete Sacred Works. Carus-Verlag, 2004. 595 p.
10. Stark J. Bel Canto: A History of Vocal Pedagogy. University of Toronto Press, 1999. 325 p.

REFERENCES

1. Hatsenko H. S., Kovmir N. V., Yurchuk, V. V. (2023). Yevropeiski shkoly akademichnoho spivu: spetsyfika vzaiemodii. [European schools of academic singing: the specifics of interaction]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher*. 1 (196). 106–109. [in Ukrainian].
2. Kablova T., Teteria V. (2018). Spetsyfika akademichnoho vokalnoho mystetstva v suchasnomu dyskursi kultury [The specifics of academic vocal art in terms of the contemporary cultural discourse]. *Kultura i Suchasnist – Culture and modernity*. 1. 73–77. [in Ukrainian].
3. García M. (1982). A Complete Treatise on the Art of Singing. Da Capo Press, 261.
4. Kimbell D. (1994). Italian Opera. Cambridge University Press, 684.
5. Lehmann L. (1902). How to Sing. Macmillan, 169.
6. Marchesi M. (1897). Marchesi and Music: Passages from the Life of a Famous Singing Teacher. Harper & Brothers, 334.
7. Miller R. (1997). National Schools of Singing: English, French, German, and Italian Techniques of Singing Revisited. Scarecrow Press, 237.
8. Millington B. (1984). Wagner. Princeton University Press, 342.
9. Schütz H. (2004). Schütz: The Complete Sacred Works. Carus-Verlag, 595.
10. Stark J. (1999). Bel Canto: A History of Vocal Pedagogy. University of Toronto Press, 325.